

*Микола Михайлуца (Одеса, Україна)***МАЛОВІДОМІ ДЖЕРЕЛА ІЗ ДАОО: НАКАЗ №89 ПРО РЕГЛАМЕНТАЦІЮ РЕЛІГІЙНИХ КУЛЬТІВ ТА РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ І ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В РОКИ ОКУПАЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ («ТРАНСНІСТРІЯ» 1941-1944 рр.)**

Історія православ'я на Півдні України неможлива без дослідження різнопланового джерельного пласту, який, як це не прикро, ще й досі залишається маловідомим для широкого загалу церковних істориків, краєзнавців, релігієзнавців. Архівосховища на Півдні України продовжують приховувати оригінальні документи, які здатні пролити світло на утаємничені сторінки нашої ще ненаписаної історії. Історична скарбниця ретроспективи релігійного життя в румунській зоні окупації - в губернаторстві «Трансністрія» відтепер поповниться віднайденим у сховищах Державного архіву Одеської області важливим документом - наказом губернатора професора Г. Алексяну за №89 від 28 вересня 1942 р.¹ Від імені маршала Румунії і головнокомандувача військами І. Антонеску цивільний губернатор Трансністрії, як зазначено у джерелі, на основі ввірених йому повноважень, наданих наказом № 1 від 19 серпня 1941 р. у Тигині (Бендерах), видав наказ «з приводу регламентації релігійних культів та релігійного життя» на території губернаторства. Наказ було надруковано і оприлюднено румунською, німецькою та російською мовами редакцією «Одесской газеты» 1 листопада 1942 року. Отже, спершу розглянемо текст самого наказу, а нижче нарисно окреслимо наслідки його реалізації на окупованих румунами теренах, так званої Трансністрії.

Стаття 1 зазначеного наказу констатувала «забезпечення визнаним релігіям свободу і покровительство, оскільки існування їх не торкається громадського порядку, моральності, безпеки і встановленого законного порядку». Наступна ж стаття 2 визначала саме ті релігії, що історично склалися у землях, які увійшли до територіальних меж губернаторства. Безпосередньо до переліку дозволених релігій було віднесено: православну, католицько-уніатську, католицьку, євангельсько-лютеранську, вірмено-григоріанську та магометанську конфесії. Усілякого роду релігійні секти категорично заборонялися. Визнання інших релігій, як передбачалося у статті 4, може бути передбачено лише з особистого розпорядження губернатора. До того ж, для отримання визнання необхідно було надати до відділу культів устав-доповідь, в якому необхідно було вказати число віруючих у місцевостях і повітах, релігійні і моральні принципи, систему організації, керівництво й адміністрацію.

Губернаторство через відділ культів мало здійснювати над релігійними організаціями право нагляду і контролю. Усі конфесії надають у обов'язковому порядку всілякі офіційні звіти і інформацію, яка вимагатиметься від них.

Жодний начальник того чи іншого культу за вибором і призначенням на основі статуту про їхню організацію не може бути призначений і діяти без дозволу губернаторства. Призначення інших членів причту здійснюється дирекцією культури, за поданням відповідних начальників за винятком членів православної місії, відряджених з ґара, тобто з Румунії.

Стаття 7 наголошувала на тому, що члени причту і керівні органи і служителі усякого виду культів або призначення мають бути не з тих, які понесли ганебне покарання, виключаючи покарання понесені священиками під час радянського режиму за їх релігійну діяльність. Ст. 8 наголошувала на тому, що «члени причту будь якого культу можуть здійснювати службу і релігійні обряди тільки серед віруючих відповідного культу». Щодо прав людини на віросповідання і вільного вибору релігійного волевиявлення ст. 9. зазначала: «Будь хто, досягнувши вісімнадцятирічного віку, може перейти від одного віросповідання до іншого, подавши у цьому випадку заяву начальникові громадянського стану, перебуваючи у супроводі двох повнолітніх свідків. Ця заява мала вивішуватися на дверях муніципалітету, а також у церквах або молитовних будинках обох культів. Через 30 днів після оприлюднення заяви, якщо заявник не відкликав свого прохання, начальник цивільного відділу здійснює в реєстрах відповідні записи і повідомляє про цей факт обом конфесіям.

Враховуючи ставлення до євреїв, ст. 10 даного наказу забороняла тимчасово, до нових розпоряджень, «переведення євреїв з іудейства до будь-якого визнаного віросповідання».

У статті 11 регламентувалося викладання релігії у школах - «Визнані віросповідання мають право викладати релігію учням своєї віри в суспільних (громадських) школах на основі діючих норм навчання», а стаття 12 визначала, що «релігійне благословення для актів громадянського стану є обов'язковим і відбувається тільки після здійснення них начальником громадянським станом».

На усій території «Трансністрії», як вимагала стаття 13, релігійні свята православної християнської церкви мали «дотримуватися тільки нового стилю Румунської православної церкви. Члени причту або віруючі православної церкви, які проводитимуть церковну службу або пропаганду на користь старого стилю, будуть вважатися небезпечними сектантами для громадської безпеки.

У статтях 14-й і 15-й заборонялося членам причту вимагати від віруючих платню за проведення служби. Однак, вони ж могли збирати засоби (кошти) від віруючих для будівництва чи ремонту церкви з дозволу губернаторства. Так само строго заборонялося членам культів вести серед віруючих агітацію усякого роду політичних ідей або релігійних доктрин (вчень), які торкалися громадського порядку, безпеки території й інтересів встановленого порядку. Кілька статей наказу №89 були присвячені існуванню, діяльності та поширенню впливу на населення з боку малих церков, які Румунська церква, як, власне й РПЦ, вважали сектантами. Так, стаття 16 визначала: «Усякого роду сектанти, які будуть розповсюджувати релігійні ідеї чи будуть агітувати будь яким чином (способом), - каратимуться виправним арештом від 1 до 5 років». Окрім того, молитовні будинки, а також рухоме і нерухоме майно і предмети культу цих сект або заборонених релігійних товариств підпадали під конфіскацію на користь губернаторства. У статті 17 йшлося про те, що особи, які заступатимуться, приховуватимуть, чи будь яким чином допомагатимуть і підтримуватимуть будь якого роду способами існуючі секти або заборонені релігійні товариства, каратимуться ув'язненням у табір від одного до 3 років. Стаття 18, як і попередня, також була репресивною: «Особи, які приймають або запишуть до свого середовища віруючих яку не будь особу, яка належить до іншого віросповідання без виконання формальностей передбачених статтею 9, караються ув'язненням від 1 до 3 місяців з відлученням від служби. Таке ж покарання застосовуватиметься і до членів причту, які порушуватимуть постанову ст. 8.

Статті 19-20 стосувалися діяльності священників визнаних культів, які порушують ст. 10 постанови (про переведення євреїв до інших конфесій), караються виправним ув'язненням від 1 до 3 років з відстороненням від служби, а священники, які здійснюватимуть або благословлятимуть здійснення обрядів раніше укладання актів громадянського стану, караються ув'язненням від 3-х місяців до 1 року. Стаття 21 визначала, що особи, які порушуватимуть ст. 13 п. 2 і ст. 15 постанови - караються виправними ув'язненням від 1 до 6 років. Порушення чинного наказу встановлювалося жандармськими і поліцейськими органами, а також органами Дирекції Культури і Православної Місії, - зазначала стаття 22. Стаття 23 наголошувала, що обговорення встановлених порушень чинного наказу знаходиться у компетенції судових інстанцій, утворених указом № 3476/941. І остання стаття 24 зобов'язувала Директорат культури, а також інші органи, впроваджувати до виконання даний наказ.

Повертаючись до реалізації вищезгаданого наказу зупинимося на лише шести основних сегментах політики румунської окупаційної влади у релігійній сфері в губернаторстві «Трансністрія» упродовж періоду з осені 1941 до весни 1944 рр., в яких комплексно представлено процеси християнізації «по-румунськи». Більш просторо ця проблематика розглянута у наших монографіях (2006 р., 2008 р.) та опублікованих упродовж 2004-2014 років наукових статтях².

По-перше, щодо змін у релігійній царині окупованих румунами земель, зазначимо, що вони розпочалися саме з діяльності «Румунської православної місії в Трансністрії» (Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria), яка почала свою роботу 15 серпня 1941 р. Поступово, через утворення канцелярії, організацію протоіерейств та субпротоіерейств у повітах та районах Місія (РПМ) розширювала свої повноваження. До кінця 1941 р. було зорганізовано 13 повітових протоіерейств, одне в Одеському муніципалітеті та 63 районних субпротоіерейств. У жовтні 1942 р. керівництво Місії перебравлося до Одеси.

Діяльність РПМ позначена особливостями, а саме: розбіжністю у поглядах її керівництва на методи християнізації населення, моноцерковністю і боротьбою з проявами «українського іредентизму» в церковному житті, фінансовими, організаційними, ідеологічними

прорахунками тощо. Місія була спрямована на пропаганду румунського православного способу життя (з монархічним відтінком) і уніфікацію підвладних місцевих парафій з принципами, які були основою державно-церковних стосунків у самій (Țară) Румунії. Від серпня 1941 р. Місію очолював архимандрит Юлій (Скрібан), з листопада 1942 р. до кінця 1943 р. - митрополит Віссаріон (Пую) і до березня 1944 р. - Антін (Ніка).

По-друге, акцентуємо увагу на тому, що вельми значною була діяльність РПМ і місцевих парафіян у напрямку відновлення функціонування православних храмів на території «Трансністрії». Без вирішення цієї проблеми румунські ортодокси не бачили перспектив у духовному житті окупованих земель, а значить, і підтримки румунської влади з боку місцевого набожного люду. З листопада 1942 р. активізувалася робота з обліку та інвентаризації церков. Інспектування парафій в «Трансністрії» і зібрана з місць інформація показали невтішну картину. У межах губернаторства 363 храми виявилися закритими, 269 - зруйновано частково, а 258 - знищено повністю. Порівнюючи з дореволюційним часом, кожен другий православний храм був повністю зруйнований комуністичним режимом.

Місіонерська політика румунських християн у «Трансністрії» співпадала з бажанням місцевого населення відродити православну віру. З ініціативи парафіян створювались громадські фонди для відбудови храмів. Наприкінці 1943 р. тільки в Одесі функціонувало 22 відреставровані церкви, в Могилівському повіті - 116, ще 13 були в процесі відбудови, в Жугастрівському (Ямпільському) - 69 церков та 20 молитовних будинків. Загалом у межах губернаторства їх кількість становила 474, ще 118 церков перебували у стадії ремонту, 41 - будувалась, а 258 - залишалися зруйнованими. Діяло також 119 молитовних будинків.

Третій сегмент присвяtimo етноконфесійній ситуації на теренах між Південним Бугом і Дністром. Тут вважаємо за важливе зацентувати увагу на контрвекторному ставленні РПМ до церковно-національного питання у краї, вирішення якого здійснювалося не на користь українців, а також до «сектантства» та різних релігійних форм, що дуже, як бачимо з наказу №89, турбувало румунську владу й патріархію. Обрис повітів «Трансністрії» характеризується блідою конфесійною картою. Найбільш чисельними були прихильники «Живої Церкви» і «тихонівці», які, пройшовши через каяття та єпитимію, отримували від Місії підтвердження священницького сану. Неоднозначним було ставлення РПМ до священників українського спрямування - представників УАПЦ. Клірики з ієрархії митрополита В. Липківського підпадали під жорсткий тиск з боку священників інших конфесій та румунської церковної адміністрації. Збільшення кількості парафій автокефалістів та їхнього впливу на населення обурювало прихильників румунізації, спричиняло доноси, скарги тощо. Така конфесійна палітра в «Трансністрії» стала наслідком комплексного політичного курсу Бухаресту, який прагнув до абсолютної уніфікації в усіх сферах суспільної життєдіяльності й, зокрема, в релігійній царині. Українофобія рельєфно проступає в реальних кроках влади, особливо, коли йдеться про забезпечення українських парафій кадрами духовенства. На весь Голтський повіт нараховувалось лише 8 священнослужителів. В Овідіопольському повіті було 7 священників, в Очаківському - 6, у Березівському - лише 4. У двох волостях Голтського повіту - Любашівській та Кривоозерській - на 55 тис. православних прихожан припадало лише 15 священників та 8 канторів.

Найбільш розповсюдженими «Трансністрії» «малими» релігійними об'єднаннями, проти яких румунська церковна адміністрація, виходячи зі статей наказу №89, вела непримиренну боротьбу, були євангелісти, адвентисти 7-го дня, баптисти, штундисти, богомольці, драконівці, безпоповці, інокентіївці. Вони були зосереджені переважно в Ананьївському, Балтсь-кому, Голтському, Могилівському та Тульчинському повітах, хоча не становили й 2% від пра-вославного населення.

У четвертому сегменті приділимо увагу організації богословської освіти, духовного виховання у церквах, школах та релігійній пропаганді тощо. Румунська влада сприяла налагодженню повноцінної духовної освіти, підготовці лояльних кліриків. У лютому 1942 р. РПМ організувала школи для викладачів «Катехісису» в Тирасполі, Голті та Овідіополі. Упродовж 1942-1943 рр. були відкриті духовні семінарії в Дубоссарах і Одесі. Запроваджувалось викладання Закону Божого в школах і гімназіях, друкувались і розповсюджувались духовні книги, релігійні дитячі журнали тощо. Поряд з тим проводилась вигідна Румунській помісній

церкві румунізаторська пропаганда. З цієї причини ефективність місійної діяльності була не завжди високою, хоча рефлексії віруючих на заходи християнізації мали часом позитивне забарвлення, особливо, коли мова йшла про проведення релігійних свят, обрядів і таїнств.

П'ята складова діяльності румунських цивільних і релігійних органів в окупованих землях, презентує соціально-економічні аспекти повсякденного життя православного кліру. Тут простежується своєрідна стратегія виживання в умовах війни такої соціальної групи як церковнослужителі. Зазначимо, що соціально-економічний чинник, який відіграв важливу роль в житті священників і парафіян, формував модель і стиль їхньої соціальної поведінки. У процесі відродження православ'я у «Транснестрії» сотні людей намагалися вижити шляхом поновлення у духовному сані, який давав надію на покращення способу життя. У звіті архимандрита А. Ніки за січень-березень 1942 р. зазначалося, що більшість із 285 зареєстрованих у «Транснестрії» священнослужителів «...були віднайдені й з великою турботою відібрані тут...», тобто на Півдні України. Від самого початку духовенство зіткнулося з побутовими труднощами, безліччю соціальних проблем, місцеві священники не оплачувалися державою і жили за рахунок епитрахильних прибутків. Заробітна платня кліру була диференційованою, а її розміри залежали від духовного сану та клерикальних функцій. Якщо заробітна плата священника чи протоієрея коливалася від 180 РККС (марок) у провінції і до 200 марок у кафедральному соборі, то платня митрополита, який очолював РПМ у «Транснестрії», була у кілька разів вищою. Суттєво меншими були оклади представників нижчих щаблів духовної «табелі про ранги». Однак, порівняно з іншими суспільними верствами, наприклад, інтелігенцією, православні церковнослужителі отримували платню на 30-40% більше, що, власне, їх виокремлювало у особливу духовно-соціальну категорію.

І нарешті, останній, *шостий сегмент*. Для препарування сутності людини в роки війни, важливо звернути увагу на людяності, гуманізмі, добротності тощо. У період окупації знайшли своє місце різноманітні прояви християнської добротності, спрямовані на покращення тяжкого становища найменш захищених верств підкупаційного суспільства. Внаслідок евакуації і знищення продовольства радянською владою, економічного визиску румунською армією й адміністрацією життя населення «Транснестрії» було вкрай складним. Православні організували різноманітні благодійні акції. При храмах створювались фонди, наглядові та опікунські ради, які надавали різноманітну допомогу знедоленим людям. Особливе поширення ці заходи мали у містах, де церкві легше було отримати допомогу у вигляді коштів та продуктів харчування від громадських організацій та з різних фінансових джерел. Натомість у віддалених парафіях через економічну експлуатацію та «викачування» сировини і продуктів харчування для румунської армії ситуація була вкрай критичною. Винятком становили парафіяльні священники, які, зводячи кінці з кінцями, самотужки рятували християнські душі. Особливу роль відігравала допомога православним, які постраждали від сталінських репресій, а також вірянам, які потребували соціальної підтримки. Окремим епізодом християнської добротності місцевого духовенства виділяється порятунок представників єврейської спільноти від неминучої смерті, хоча покарання за такі вчинки було дуже жорстокими.

Отже, торкаючись лише одного нормативно-правового документу, який завдячуючи працівникам архівосховищ Держархіву Одеської області, збережено й надано для наукової експертизи та використання, можемо зробити екскурс у історичне минуле семидесятирічної давності, визначити певні сегменти (а їх може бути набагато більше аніж шість!) в історії Другої Світової війни та церковно-релігійного життя на теренах Південної України.

¹ Державний архів Одеської області. - Ф. 13. - Оп. 2. - Спр. 138. - Арк. 149.

² Михайлуца М.І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Транснестрії (кінець 1930-1944 рр.) . - Одеса: Optimum, 2006. - 237 с., іл.; Його ж, Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945). - Одеса : ВМВ, 2008. - 392 с.; Михайлуца М.І. Окупаційний режим у губернаторстві «Транснестрія» / Т. Вінцковський, Г. Кязимова, М. Михайлуца, В. Щетніков // Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. - У 2-х кн. - Кн. I. - К.: Наукова думка. 2010.- С. 413-446; Михайлуца М.І. Організація релігійного життя в губернаторстві Транснестрія (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. - 2011. - №2 (497). - С. 80-90; Myhaylutsa M., Tselykh O. Light and Shadow of the Pastoral Service of the Orthodox Missionaries in «Transnistria» (1941-1944) // Danubius. - 2013. - Vol. XXXI. - P. 257-265 та ін.